

GELİŞME VE DEMOKRASİ: KALKINMAYLA DEMOKRATİKLEŞME YA DA KALKINMANIN DEMOKRATİKLEŞTİRİLMESİ

Şevket ÖKTEN
Harran Üniversitesi
Fen Edebiyat Fakültesi

Kalkınma ve demokrasi arasında, bunların hangisinin daha öncelikli olduğunu savunmaya bağlı olarak değişen farklı görüşler söz konusudur. Bunlardan biri, demokrasiyi ekonomik gelişmeye bağımlı bir durum olarak açıklar. Bu görüşe göre bir ülkenin gelişmişlik durumu ne kadar yüksekse demokrasiyi yaşatmaansı da o kadar yüksektir. Diğer görüş ise, serbest piyasa ekonomisinin kurumları olarak tanımlanan demokrasinin gelişme/kalkınma için ön koşul olduğunu iddia eder.

Demokrasinin iktisadi gelişmenin doğal olarak ürünü olarak kabul edilmesi veya tersine demokrasinin hızlı ve dengeli bir iktisadi gelişmenin kendiliğinden doğmasına yol açacağı iddiaları sonuç olarak aynı temel varsayımın iki değişik versiyonudur. Fakat gelişme/kalkınma gibi çok boyutlu bir süreçte bu tarz indirgemeci bir yaklaşımın, sürecin kapsamlı bir analizi noktasında yetersiz kalacağı kuşkusuzdur.

Sosyal olguların çok boyutluluğundan hareketle bu çalışmada, ekonomik kalkınma “insan merkezli” bir yaklaşımla ele alınmaktadır. Toplumsal adaleti, yoksulluk sorununu, göz ardı eden ve toplum katılımını sağlayamayan kalkınma girişimlerinin toplumsal barışı sağlamayacağı gibi çatışmaları daha arttıracığı iddia edilmekte ve riskleri olabildiğince ortadan kaldırmanın en temel yolu olarak kalkınma sürecinde demokratik iyi yönetim ilkesi, başka bir ifadeyle kalkınmanın demokratikleştirilmesi savunulmaktadır.

ANAHTAR KELİMELER

Gelişme, Demokratik Yönetişim

DEVELOPMENT AND DEMOCRACY:
DEVELOPMENT THROUGH DEMOCRACY
OR THE DEMOCRATIZATION OF
DEVELOPMENT

Şevket ÖKTEN
Harran University,
Faculty of Arts and Sciences

There are varying opinions between development and democracy depending on the conviction of which one precedes the other one. However, such a reductionist approach in a rather complex and multidimensional process like development would result in an incomplete analysis of the process.

Starting with the principle that the social events are multidimensional, this study deals with economic development from an anthropocentric standpoint. The study argues that development efforts overlooking social justice, poverty, economic inequalities along with failure to achieve social support will not produce social peace. Instead, they will increase conflicts. The study asserts that the principle of good democratic governance, in other words the democratization of development is the most basic and best way of minimizing the risks in the development process.

KEYWORDS

Development, Democratic Governance

1. GİRİŞ

Kalkınma kavramı İkinci Dünya Savaşı sonrası konjonktürde yaygın olarak kullanılmaya başlanılsa da, evrim teorisinin, modernleşme teorisinin, ilerleme ideolojisinin bu koşullardaki yeni bir versiyonundan başka bir şey değildir. Batı düşünce geleneğinin ürettiği “doğrusal ilerleme”, “sınırsız büyüme” anlayışının bir yansıması olarak, “uygarlaş(tır)ma”, “modernleş(tir)me” sürecinin bir devamı olarak anlaşılabilir. İlerleme, medeniyet, modernleşme kavramları gibi kalkınma kavramı da kaynağını Aydınlanma düşüncesinden alan, Batı merkezli bir kavramdır. Kalkınma fikri, Batı dünyasının aydınlanma geleneğinin unsurlarından biridir ve doğrusal ilerleme ideolojisinin bir versiyonudur. Batı sosyolojik düşüncesinin temel kavramı “ilerleme; bolluk, özgürlük ve eşitliğe doğru bir gidiş olduğu, bu üç amacın birbirine sıkı sıkıya bağlı olduğu inancına dayalı bir ideolojidir” (Touraine, 1997:14).

Evrensel ve zorunlu aşamaları kabul eden evrimci düşünce, A. Comte’un kuruluşunda sosyolojiye empoze ettiği aşamalı gelişme modelinin bu kez hem iktisat hem de siyaset bilimi için geçerli olduğu iddia ediliyordu. Aşamaların iç gerekleri vardı. Siyasal ve sorumlu güçler öncelikle bu gerekleri yerine getirmekle yükümlüydüler. Meşruiyetlerini bu gereklerden almalydılar. Bu mekanik evrimci düşünce kalkınma konusunda siyaset ve sosyolojinin iktisat modelinin oluşturduğu ortak payda içinde yan yana gelmelerini sağladı. Demokrasiye doğru evrim iktisadi gelişmeyle eşzamanlı kılınıp, evrensel bir gelişme modeli haline dönüştü (İnsel, 1991:18)

2. EKONOMİK KALKINMANIN BİR ÜRÜNÜ OLARAK DEMOKRASİ YA DA NE KADAR KALKINMA O KADAR DEMOKRASİ

Pozitivist ve tümelci bir epistemoloji içinde ve belli politik-ideolojik istek ve amaçlar doğrultusunda yönlendirilmiş bilgi faaliyetleri olarak kurumlaşan sosyal bilimlerin, hepsi pozitivist, tümelci, bir söylem içerisinde “yasa ortaya koyucu”, yani *nomotetik* bilimler olarak kabul ediliyorlar (Rothacker, 1995: 12-22). Bu özellikler açısından, sosyal bilimlere yansıyan toplum ve toplumsal değişme anlayışına göre:

Demokrasi, her toplumsal sistemde değil, ancak işlevsel olabileceği bir toplumsal sistemde geçerli olabilecek bir “siyasal sistem”dir. Daha açık söylemek gerekirse, demokrasi, “geleneksel toplumsal sistemlerde” değil, “modern toplumsal sistem” içinde işlevsel, bu nedenle gerekli ve yine aynı nedenden ötürü varolabilecek bir “siyasal yöntem”dir. Bu nedenle demokrasinin varolabilmesi için belirli iktisadi ve kültürel koşulların varlığı gerekmektedir. Toplumsal sistemlerin zaman içindeki değişimleri, gelişigüzel veya rastlantısal ya da her somut topluma özgü bir biçimde değil, ortaya çıkarılması sosyal bilimlerin görevleri arasında olan belli “evrensel kurallara (veya yasalara) göre gerçekleşmektedir. Bu değişim kurallarının

belirlenmesi, aynı zamanda siyasal bir yöntem olarak demokrasinin geçerli evrensel kurallarını belirlemek anlamına da gelmektedir (Köker, 2000: 30-32).

Yukarıda belirtilenleri, bu konudaki en beylik bir genellemeyle özetlemek mümkündür: “Demokrasi ekonomik gelişme düzeyiyle ilişkilidir. Bir ülkenin gelişmişlik durumu ne kadar yüksekse demokrasiyi yaşatma şansı o kadar yüksektir” (Lipset, 1986:29). Dolayısıyla, demokrasi ekonomik gelişmeye/kalkınmaya bağımlı bir durumdur. Kalkınma süreci ise, genel modernleşme süreci ile özdeşdir. Ancak modernleşme, doğal bir tarihsel sürecin eşliğinde gerçekleşebilecek bir durum olmaktan ziyade, *Batı modelini* izlenmek suretiyle başarılabilecek bir ödevi niteler (Altun, 2002:185).

Bu noktada, Daniel Lerner’in görüşleri verilebilecek güzel bir örnektir. Zira Orta Doğu üstüne yaptığı çalışması, ekonomik gelişmenin çeşitli yönleri ile -endüstrileşme, şehirleşme, eğitim- demokrasinin birbirine içten bağlı oldukları savını daha da sağlamlaştırmıştır (Lipset, 1986: 40). Diğer yandan, Lerner’in düşüncelerini doğru okumak, modernleşme kuramını anlamak demektir. Lerner’in kuramsal yaklaşımının en temel belirleyeni, onun, modernleşmenin evrensel bir süreç olduğu ve dünyanın hiçbir toplumunun bu süreçten bağımsız kalamayacağı yönündeki inancıdır (Altun, 2002:111). Lerner’in *The Passing of Traditional Society* adlı gelişme sosyolojisinin gündemini belirlemeye yönelik ilk çabalardan biri olan çalışmasının taşıdığı en büyük önem, Batı modernleşmesini global uygulama alanı olan bir model olarak içtenlikle kullanmasıdır (Bernstein, 1992: 41).

Modernleşmenin temelinde “akılcı ve pozitivist anlayışın benimsenmesi”nin yattığını belirten Lerner’e göre Batı’da görülen kentleşme, okur-yazarlığın artmasına, okur-yazarlık kitle iletişim araçlarının etkin konuma gelmesine, kitle iletişim araçlarının etkinliği de daha geniş bir ekonomik ve toplumsal katılıma yol açar. Batıda evrilen modernleşme modeli, izlenecek bir örneklik olarak, ırk, renk ya da dinlerine bakılmaksızın diğer toplumlarda takip edilmektedir/edilmelidir. Bu model, “geçiş aşamasında bulunan Ortadoğu toplumlarının” yaşadıkları sorunları aşmada bir reçete hükmündedir (Lerner, 1964: 46).

Modernleşmenin temelinde kentleşmenin yattığını belirten Lerner’e göre, bir toplumdaki gönüllü kentleşme oranı %25’i geçtiği zaman modern üretimin gerekliliği kendini göstermektedir. Kentleşme, modern endüstriye dayalı bir üretimi de beraberinde geliştirmektedir. Sanayinin gelişmesi ve karmaşık üretim ilişkilerinin yaygınlaşması okur-yazarlığa ve kitle iletişimin gelişimine zemin hazırlamaktadır. Okur-yazarlık oranındaki artış hem endüstrileşmenin bir sonucu hem de onun gerçekleşmesi için gerekli bir önkoşuldur. Okur-yazarlık oranının artması demek kitle iletişimin etkisine girmeye başlamak demektir. Kitle iletişimin artması beraberinde

siyasi, ekonomik ve toplumsal katılımı getirir. Buradan hareketle Lerner, geleneksel toplumları, geçiş aşamasındaki toplumları ve modern toplumları; okuma-yazma oranları, kentleşme biçimleri, medya ile ilişkileri, siyasi katılım oranları, empati geliştirebilme özellikleri çerçevesinde birbirinden ayırt eder (Lerner, 1964:49-71).

Araştırma sonuçlarına dayanarak, bu öğelerin çoğuna sahip olma bakımından, Türkiye ile Lübnan'ın ele alınan diğer ülkelere göre daha yüksek durumda olduğunu belirten Lerner, Mısır, Suriye, Ürdün ve İran'da büyük savaş sonrası, iktidarı ele geçirmek için kanlı mücadeleler sürmekteyken, Türkiye ve Lübnan'da iktidarda kimin olacağını seçimlerin belirlediğini ifade eder (Lerner, 1964: 84).

Lerner'in, bu modernleşme öğelerinin görevleri bakımından karşılıklı dayanışma durumunda oldukları tezi ortaya koyduğu verilerle ispatlanmış olmaktan uzaktır (Lipset, 1986: 42). Söz konusu çalışmada, Mısır'ın Türkiye'den daha fazla şehirleşmiş olmasına karşın, gerçekte "modernleşmemiş" olmasını, hatta modernleşme için yeterli bir temeli bile bulunmamasını daha önceki ifadelerinden farklı olarak, okur-yazarlığın şehirleşmeye ayak uyduramaması sonucuna bağlamaktadır. Oysa modernleşmenin temelinde kentleşmenin yattığını belirten Lerner'e göre, bir toplumdaki gönüllü kentleşme oranı %25'i geçtiği zaman modern üretimin gerekliliği kendini göstermektedir. Modern endüstriye dayalı bir üretimi de beraberinde geliştiren kentleşme, okur-yazarlığa ve kitle iletişiminin gelişimine zemin hazırlamaktadır (Lerner, 1964: 87-89).

3. KALKINMANIN BİR ÖNKOŞULU OLARAK DEMOKRASİ

1970'lerden itibaren Batı'da yükselen liberalizm dalgasıyla bu kez serbest piyasa ekonomisinin kurumları olarak tanımlanan demokrasinin gelişme/kalkınma için ön koşul olduğu iddia edilmeye başlandı. Görüldüğü gibi demokrasinin iktisadi gelişmenin doğal olarak ürünü olarak kabul edilmesi veya tersine serbest piyasa kurumlarına indirgenmiş demokrasinin hızlı ve dengeli bir iktisadi gelişmenin kendiliğinden doğmasına yol açacağı iddiaları sonuç olarak aynı temel varsayımın iki değişik versiyonudur.

Siyasal düzenle iktisadi dinamikler arasında bir ilişki olduğunu vurgulamak yeni bir şey değil. Daha önce gördüğümüz gibi Marx, ATÜT konusunda bu tür birkaç gözlem öne sürer. F. List Almanya'nın iktisaden gelişmesi için gerekli gördüğü iktisadi düzenin ilhamını Fichte'nin Kapalı Ticaret Devleti fikrinden alır. Bu konuda örnekleri çoğaltmak mümkündür. Ama siyasi-kültürel yapı ve iktisat ilişkisini en açık şekilde ele alan kişi Max Weber'dir. 20. yüzyıl başında Max Weber iktisadi gelişmenin bir topluma kalıcı damgasını vurabilmesi için bazı kültürel ve siyasi ön koşullar gerektiğinin iddia eder (İnsel, 1991: 18-19).

Max Weber'in kapitalist ruhun kapitalizmden önce varolması gerektiği

varsayımına karşı çıkan Sombart da, geleceğin tahmin edilebilmesinin kapitalizmin gelişmesi açısından önemine işaret eder. Sombart'a göre kapitalizmin ilk dönemlerinde devlet işletmesinin önemi buradadır (İnsel, 1991:19).

Görüldüğü gibi, bazı görüşler demokrasinin kalkınmadan önce gerekli olduğunu savunurken bazı görüşler, demokrasiyi kalkınma sürecinde sınırlı kaynakların akılcı yönde kullanılmasını zorlaştıran bir siyasal düzen olarak ele alır. Bazı ülkelerde otoriter rejimler ile iktisadi kalkınma sağlanabilirken (Güney Kore gibi), bazı ülkelerde diktatörlük iktisadi gelişmeyi olumsuz bir şekilde etkileyebilir (Şili gibi). Bu anlamda kalkınma dinamiğinin ülkeden ülkeye ve durumdan duruma farklılık gösterebildiği söylenebilir. Dolayısıyla önemli olan kalkınma dinamiğinin siyasal ve kültürel temellerinin neler olduğudur. Yani kalkınma da demokrasi-kalkınma çifti de evrensel değil toplumsal-tarih bağımlıdır.

Demokrasiyi, ekonomik gelişmişlik düzeyiyle ilişkili bir durum olarak görmek, demokrasiyi ekonomik gelişmeye/kalkınmaya bağımlı kılar. Bu anlamda, az gelişmiş Batı dışı toplumlarında az gelişmişlik durumlarına uygun olarak demokrasi de gelişmemiştir. Bu toplumlara dışardan/ Batı'dan doğrudan ya da dolaylı olarak müdahale edilmedikçe bunlar kendi kısır döngülerinde dolanıp dururlar. Kendisine sunulan kalkınma yolunu benimseyen otoriter ya da diktatörün bu anlamdaki uygulamaları tevaccüh ile karşılanabilir. Nitekim Üçüncü Dünya diktatörlükleri bu savlarla desteklenmiştir.

Batı dışı toplumların içinde buldukları durgunluk, geri kalmışlık, fakirlik ise, kendi yapılarından ve coğrafi faktörlerden kaynaklanmaktadır. Bu anlamda, bu toplumların sahip olduğu içsel yapılar Batı Avrupa toplumlarıyla bir zıtlık oluşturmaktadırlar. Bu bakış açısı, iktisatçısından felsefecisine değişik alanlardaki entelektüel çevrelerde benzer bir nitelik taşımaktadır. A.Smith, Batı'lı olmayan toplumların içinde buldukları durumu tartışırken bunların (bütün iç Afrika ile Tatarların ve Sibirya'nın yer aldığı Karadeniz ve Hazar denizinin Kuzeyinde kalan büyük bir alandan oluşan Asya'nın bir bölümü) bütün zamanlar için fakirlik ve gerilik içinde oldukları ve şimdi de bu durumda olduklarını ifade etmektedir (Türkay, 1995:94).

Batılı olmayan toplumların farklılığını Avrupa merkezli bir bakış açısından bezeri bir görüş J. S. Mill tarafından dile getirilmiştir. Mill (1985)'e göre, "Doğu toplumlarının ekonomik durumu bilinen tarihsel kökenlerinden beri aynı kalmıştır ve yabancıların etkisiyle düzenleri bozulmadan aynen devam etmektedir. Doğu toplumu [temelde] ne ise şimdi de odur.

Mill de gelişmenin erken dönemlerinde kalmış ulusların içinde buldukları bu "durgun" durumu, söz konusu ulusları oluşturan bireylerin çalışmaya, tasarrufa ve dolayısı ile birikime yönelik motivasyon eksiklikleri gibi bireysel özelliklerine ve bu ulusların sahip oldukları baskıcı politik-idari

yapıya bağlamaktadır. Bu anlamda Mill, sömürgeciliği, batılı olmayan, olgunlaşmamış toplumları harekete geçirici ve her iki tarafın da yararına olan bir gereklilik olarak görmektedir (Türkay, 1995:94).

Özgürlükler Üstüne adlı eserinde, özgürlük öğretisinin yetilerinde erlenmiş toplumlar için ortaya atıldığını belirten Mill, henüz başkaları tarafından gözetilmeye muhtaç olanların, başkalarından gelecek zararlara olduğu kadar, bizzat kendi eylemlerine karşı da korunmaları gerekir.

Kısaca gelişmenin, Batı'da yaşandığı haliyle, doğal kendiliğinden ve evrensel bir olgu olarak değerlendiren klasik ve çağdaş Batılı bilim adamları, sömürgecilik ve Batılı ulusların bu süreç içindeki yeri konusunda benzer bakış açıların sahip oldukları söylenebilir. Klasiklerden Malthus da sömürgeciliği onaylarken bunun sömürgeler açısından yararlı olduğu görüşünü o da paylaşmaktadır. Sosyal bilimlerde birçok çalışmada referans olarak başvurulmadığında söz konusu çalışmanın eksik sayılacağı, birçok çalışmaya ilham olmuş, görüşleri yönetim biçimi olarak birçok ülkede uygulanan ve dünyada milyonlarca okuyucu kitlesine sahip Marks da, kendini besleyen batı felsefi-entelektüel geleneğini eleştirel tarzda yorumlamakla beraber, batılı olmayan toplumlara ilişkin değerlendirmelerinde, aynı geleneğin yoğun izlerini taşır.

Marks, sömürgeciliğe ilişkin olarak yaptığı değerlendirmelerinde kapitalizmi, Avrupa merkezli ve determinist bir yaklaşımla, tüm toplumsal oluşumların geçmek zorunda olduğu ileri bir üretim tarzı olarak kabul etmektedir. Bu kabulden hareketle, batılı olmayan toplumsal formasyonlar insanlığın evriminin gerisinde kalmış, durgun, kapitalist gelişmeye kapalı olarak değerlendirmektedir. Maks, Hindistan üzerine yazdığı makalede İngiltere'nin, bu anlamda, biri yapıcı diğeri yıkıcı olmak üzere iki misyonu yerine getireceğini ileri sürer. Buna göre İngiltere, bir taraftan Hindistan'ın sahip olduğu durağan, gelişmeye kapalı köhne yapısını yıkarken, diğer taraftan Batı tipi kapitalist gelişmenin temellerini atacaktır (Türkay, 1995: 98).

Bu anlamda, doğa bilimlerinden gittikçe ayrılan ve gerek kurumlaştığı Avrupa toplumunu gelişme ve dönüşme sürecini inceleyen sosyal bilimler Avrupa dışındaki halkları da karşılaştırmalı olarak incelerken, ilerleme, gelişme Batı'da yaşandığı haliyle evrensel bir olgu olarak ele alınmıştır. Batılı olmayan toplumların sahip oldukları ve geri durumlarda olmalarına neden olan içsel yapılarından dolayı bu ulusların modernleşme/kapitalizme geçişleri, Avrupa'nın kolonyal vesayeti olmadan bunu başarmayacakları varsayılmıştır. Böylece kolonyalizmin, dünyanın geri kalan kısmında uygulanmasını gerekliliğini meşrulaştırmıştır. Dünya sosyal biliminin belirleyici unsurlarından birisinin, Avrupa Tarihinin özel bir okuması olmasını belirten Wallerstein (1991:102)'e göre bu meşrulaştırma sürecinde sosyal bilimlere önemli bir misyon yüklenmiştir

Diğer taraftan demokrasiyi sadece bir kalkınma aracı olarak ele almak devletçi kadroların ve genel olarak teknokratların sıkça başvurdukları bir yöntemdir. Böyle bir yöntemin üç değişik sakıncası var:

İlk sakınca yöntemseldir. Siyasal gelişmeyi aynı evrimci mantıkla iktisadi gelişme yerine geçirmek, Avrupa merkezli dünya görüşünün değişik tezahüründen başka bir şey değildir. İkinci sorun ise demokrasinin araçlaşması ile ilgili. Demokrasinin kalkınma misyonunu kendine atfetmiş siyasal iktidarın elinde tuttuğu bir yönetim tekniği olarak anlaşılması, kalkınma gerekleri bahane edilerek demokrasinin askıya alınması yolunu hazırlar. Üçüncü sorun demokrasiyi “serbest pazar ekonomisi” kurumlarının mı aslına en sadık şekilde temsil ettikleri sorunudur (İnsel, 1991: 20-21).

Demokrasi ve kalkınmayı evrensel kategoriler olarak ele almak Avrupa merkezli bir bakış açısıdır. Bu bakış açısında kalkınma genel modernleşme süreci ile özdeşdir. Ancak modernleşme, doğal bir tarihsel sürecin eşliğinde gerçekleşebilecek bir durum olmaktan ziyade, *Batı modelini* izlenmek suretiyle başarılabilecek bir ödevi niteler (Altun, 2002:185).

İkinci Dünya Savaşı sonrası genişleme dönemi sona ererken krizin etkisi az gelişmiş ve/veya gelişmekte olan ülkelere daha fazla hissedilmiştir. Diğer taraftan tüm dünya ülkelerinde ve özellikle az gelişmiş ve/veya gelişmekte olan ülkelerde kalkınmaya olan aşırı iyimser yaklaşımlar yerini endişe, karamsarlığa bırakmıştır.

Bir taraftan üretim artarken bir taraftan açlığın derinleşmesi süreç ilerledikçe sadece üretimin artması, GSMH artışlarının kalkınmayla özdeş olmadığı anlayışını yaygınlaştırmıştır. Sanayileşmiş/gelişmiş ülkelerle az gelişmiş ülkeler arasındaki gelir farkı daha da açılmıştır. Bu noktada savaş sonrası özellikle 1950’i yılların başlarında iyimser beklentinin aksine, 1980’li yılların sonlarına gelindiğinde gelişmiş ve az gelişmiş ülkeler arasındaki gelişmişlik farkının kapanmak bir yana, giderek daha da açıldığı görülmüştür. Kalkınma stratejilerinin beklenen sonucu vermemesi hatta ekonomik, toplumsal ve ekolojik anlamda daha kötü sonuçlara yol açmıştır. Gelinek noktada gelişmiş ülkelerle az gelişmiş ülkeler arasındaki fark giderek artmış ve az gelişmiş ülkelerin önemli bir kısmında yaşanan yoksulluk, işsizlik ve çatışmalı toplumsal yapı daha da keskinleşmiştir. Bu anlamda ekonomik büyüme merkezli, gelişme yaklaşımı da gerçeklik karşısında yetersiz kalmıştır.

Genel olarak az gelişmiş olarak sunulan Batı dışı toplumlardaki değişimi ele alışlarda kullanılan gelişme yaklaşımlarının özellikle batı dışı toplumlarla ilgili olarak istenilenin aksine sonuçlar doğurması, gelişme kavramının neleri içermesi gerektiği konusunda farklı yaklaşımları gündeme getirmiştir.

4. META MERKEZLİ YAKLAŞIMDAN İNSAN MERKEZLİ YAKLAŞIMLARA

Gerek gelişmeyi sağlayan faktörler üzerinde duran modernleşme/gelişme yazını gerek gelişmeyi engelleyen faktörlere vurgu yapan azgelişmişlik/bağımlılık yazınında gelişme, “meta merkezli” olarak geleneksel anlamında tanımlanmıştır. Bu anlamda, daha fazla üretim ya da daha fazla tüketim çağında “gelişme” kavramı da özgürleştirici içeriğinden farklılaşarak insani değişkenlerden yoksun bir tanımlamaya, B. Ingham’ın vurguladığı gibi “*meta-merkezli*” tanımlamaya dönüşmüştür (Ercan, 1995: 400).

Geleneksel kalkınma yaklaşımı, daha çok teknik sorunların çözülmesi için teknik düzen kurulmasına yöneliktir. Gelişmiş tarımsal teknikler bilgi, araç ve eğitim, gıda sorunlarına çözüm içindir. Bağımsızlık ve sağlık hizmetlerinin amacı, hastalıklarla baş edebilmektir. Yapısal uyum ise ekonomik sorunlara karşı bir çözümdür. Bunların hiçbir insanların neden yiyecek alamadıkları, yoksulların neden hastalıklara yakalandıkları ve uluslararası güçlerin neden Üçüncü Dünya Ülkeleri’nde ekonomik çöktürlere sebep olduğu gibi konularla ilgilenmez. Geleneksel kalkınmanın yetersiz kaldığı noktalar, son yıllarda Afrika’da yaşanan açlık, giderek artan çevre felaketleri ve gelişmekte olan ülkelerin Kuzey ülke hükümet ve bankalarına ödemek zorunda bırakıldıkları yüksek faizlerle çıkan borç krizi ile gözler önüne serilmiştir (Clark, 1996: 18).

Kalkınma sürecinin tüm toplumsal kesimleri aynı şekilde etkilemediği de bir gerçektir. Dolayısıyla kalkınma girişimleri de, cinsiyet ve toplumsal kesimler açısından ele alındıklarında tarafsız değildir. Aksine varolan sosyo-ekonomik ve cinsiyete dayalı eşitsizlikleri arttırdıkları söylenebilir. Diğer taraftan, ekonomik yetersizlikler, psiko-sosyal eşitsizlikler, cinsiyete, yaşa ve toplumsal konumlara göre farklı etkilerde bulunmaktadır. Artık çok iyi bilinmektedir ki, ortalamaya yönelmek, dezavantajlı konumda bulunan toplumsal grupların göz ardı edilmesine, kalkınma ile bütünleşmemelerine ve sonuçta kalıcı ve yaygın bir kalkınmanın gerçekleştirilememesine yol açmaktadır. Bunu aşmak için başta dezavantajlı konumda bulunan toplumsal grupların özgül koşullarının dikkate alınması ve bu grupların kalkınma süreciyle bütünleştirilmesine ve kalkınmanın nimetlerinden gerekli payı almalarına özen gösterilmesi gerekir.

Kalkınma sorunlarına bu tarz yaklaşımların getirdikleri sınırlılıkları aşmak demokrasi ve kalkınma sorununun yeni bir perspektif içinde ele alınması gerekir. Kalkınma, demokrasi ve egemenlik kavramlarının prensiplerini, tırmanan yoksulluk, artan eşitsizlikler, büyüyen çevre sorunları ve ülkelerin birbirine bağımlılığı ışığı altında yeniden tanımlanmalıdır. Yalnızca fakirlerin temel ihtiyaçlarını karşılamak, yoksulluğun ortadan kaldırılması için yeterli değildir. Bunun için hak eşitliği, sosyal adalet, insan hakları, sürdürülebilir kalkınma ve demokrasi de gerekir. Bu anlamda yoksulların esas muhtaç oldukları maddi yardım değil, kalkınma kavramının değişmesi,

kalkınmanın demokratikleştirilmesidir.

Demokrasiyi mümkün kıldıkları ile sınırlanamayacak bir bütün olarak ele almak gerekir. Gelişmeyi yıldan yıla meydana gelen ekonomik büyüme ile özdeş tutarak milli gelirdeki artış olarak ele alan, insana ilişkin değişkenlerin görmezden gelmesi ile eleştirilen “meta merkezli” yaklaşımların yerine insani değişkenlerin öne çıkarıldığı “insan merkezli” bir gelişme yaklaşımı benimsenmelidir. “1980’lerde ortaya atılan sürdürülebilir kalkınma (sustainable development) fikri bir ölçüde bu gerçeği göz önüne alıyor (İnsel, 1991: 229).

Gelişme konusunda yeni bir yaklaşımı temsil eden “sürdürülebilir gelişme” yaklaşımının kalkınma sorunu ile ilgili kurum ve kuruluşlarda olduğu kadar, akademik-bilimsel çevrelerde de anahtar kelime konumuna geldiği bir vakıadır. Yaygın kullanımına rağmen modern/kapitalist paradigmanın bir kavramı olan sürdürülebilir gelişme yaklaşımına karşı ciddi eleştiriler de geliştirilmiştir. Eleştiriler özellikle, Batı’nın kendi modernleşme pratiklerini şimdilerde sürdürülebilir yaklaşımı altında özellikle azgelişmiş ülkeler dayattığı noktasında yoğunlaşmaktadır. Batı, kendi modernleşme sürecini tamamlarken beşeri ve doğal vb. kaynakların son sınırına kadar tahrip ederek kullanmış ve tüketmiştir. Oldukça gelişmiş sistemlerin ve kendi insanların ihtiyaçlarını karşılamak için, özellikle Batı dışı toplumların insani ve doğal kaynaklarına gözdiken Batı, yoksullukla pençelesen azgelişmiş ülkelere sürdürülebilir gelişme kavramını dayatmaktadır.

Sürdürülebilirlik koşulunun, gelişmiş ve yoksul ülkeler için aynı anlama gelmediğini, aşırı borç yükü altında bulunan, ülke kaynaklarının büyük kısmının gelişmiş ülkelere borç karşılığı olarak aktıldığı azgelişmiş ülkelere sürdürülebilir gelişmenin imkânsızlığına işaret edilmiş, bu yaklaşımın İMF’nin politikalarını uygulayan üye ülkelere verdiği temel bir öğüt olduğunu belirtilmiştir (Helleiner, 1992).

Kalkınma sorunu ile ilgili, son yılların yaygın anlayışı durumuna gelen sürdürülebilir kalkınma stratejisi doğrudan doğruya kalkınmanın başarısızlığıyla ilişkili görülen krizleri, toplumsal adalet, sürdürülebilirlik ve katılım konularındaki eksikliklerden kaynaklandığını paylaşan, belirtilen bu eksiklikleri karşılayabilecek yeni bir kalkınma anlayışı getirmektedir. Sermaye birikimine dayalı “büyüme merkezli” kalkınma anlayışı yerine, “insan merkezli” bir kalkınma anlayışı geliştiren *sürdürülebilir gelişme* kavramı 1980’lerden sonra önem kazanmaya başlamıştır. Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu tarafından yayınlanan Ortak Geleceğimiz Raporu, sürdürülebilir kalkınma tanımını şu şekilde yapmaktadır: “Sürdürülebilir kalkınma gelecek kuşakların ihtiyaçlarını karşılayabilmelerini tehlikeye sokmaksızın, bugünkü kuşakların kendi ihtiyaçlarını karşılayabilen kalkınmadır” (WCED, 1991: 71).

Sürdürülebilir insani gelişme, geniş tanımı toplumsal ve ekolojik

sürdürülebilirlikle ilgili iken, ekolojik olarak sürdürülebilir kalkınma optimal kaynak dağılımı ve çevre yönetimi ile ilgili daha dar bir kavramdır. Bununla birlikte, toplumsal ve ekolojik sürdürülebilirliğin birbirlerini tamamlayıcı oldukları kabul edilmektedir. Sürdürülebilir insani gelişme, ekonomik büyüme yanında büyümenin içeriğinde de değişikliği zorunlu görmektedir; daha az madde ve enerji yoğun üretim yanında, gelirin daha adil dağılımı büyümenin niteliğini değiştirmektedir. Kaynak tabanının korunması ve zenginleştirilmesi de sürdürülebilir kalkınmanın amaçlarından birisidir (WCED, 1987: 81).

Sürdürülebilir, adil kalkınma, ekonomik büyüme ihtiyacının yanı sıra hakkaniyet, demokrasi ve sosyal adaletin en yüksek amaç olması anlamına gelir. Kalkınma sürecinin tüm toplumsal kesimleri aynı şekilde etkilemediği düşünülürse, dezavantajlı konumda bulunan toplumsal grupların özgül koşullarının dikkate alınması, kalkınma süreciyle bütünleştirilmesine ve kalkınmanın nimetlerinden gerekli payı almaları sağlayarak, zarar görmeleri ve toplumdaki marjinalleşmelerini önlemelidir. Bu anlamda adil bir kalkınma özellikleri şöylece sıralanabilir (Clark, 1996: 37-40).

Alt yapı, kalkınma aracı olabilir ama kalkınmayı sağlamaz. Adil kalkınma, altyapının geliştirilmesini en çok zarar gören yerlerin ihtiyaçlarına göre planlamalıdır.

Yoksulluğa azaltma, Bir ülkenin en değerli kaynağı, insanlardır. Adil kalkınma, yoksulluğa neden olan güçlerden örülmüş olan ağa hücum etmektir.

Hakkaniyet, sadece yardım etmek değildir. Üretilen malvarlığı en geniş ölçüde dağıtılabilirdiği zaman ülke, daha verimli ve daha iyi olur. Hakkaniyet, cins ayırım yapmamalıdır. Kadınlar işgücünün en az yarısıdır. Bu ahlaki açıdan bir yana, ekonomisi sağlıklı ve politikası dengeli bir dünya istiyorsak, böyle bir hakkaniyet gereklidir.

Sürdürülebilir adil bir kalkınma, yalnız bu günkü ihtiyaçları değil gelecek nesilleri ve gezegenimizin sağlığını da düşünmelidir. Bunun için kaynaklar akıllıca ve sürdürülebilir şekilde kullanılmalıdır.

Demokrasi, adil kalkınma, hükümet halkın etkili bir işbirliği yapabilmesini gerektirir. Bu ise, ancak en geniş anlamıyla demokrasiyi gerçekleştirmekle mümkün olur.

Sosyal adalet, hükümetle halk arasında sürdürülebilir ve güvene dayalı bir ortaklığı gerçekleştirebilmek için, insan hakları her yönüyle garanti altına alınmalıdır. Sosyal adalet de; ırk, inanç, etnik köken ya da cins, neye dayanırsa dayansın, her türlü ayrımcılığın yok edilmesini gerektirir.

Sürdürülebilir insani gelişme yaklaşımı, altyapının geliştirilmesi ve ekonomik büyümenin yanında; yoksulluğun ortadan kaldırılması, hakkaniyet, doğal kaynakların sürdürülebilir kullanımı, katılımcı demokrasi, fırsat eşitliği ve sosyal adaleti aynı önemde gözetilen ve giderek kendini yeniden üreten iyileştirici bir süreçtir (Saltık, 2000:2).

5. HERKES İÇİN DAHA İYİ BİR DÜNYA: YENİ BİR DEMOKRASİ DALGASI

Gelinen noktada, dünyanın içinde bulunduğu durum göz önünde bulundurulduğunda sürdürülebilir bir kalkınma yaklaşımı, -eleştirilere rağmen- ulusal ve uluslararası nerdeyse bütün kurum ve kuruluşlar tarafından benimsenen bir hedef olmuştur. Sürdürülebilir insani bir gelişme/kalkınma bağlamında değerlendirilen nitelikler, zaman zaman olumsuzlukların sorumluları olarak eleştirilenlerin de içinde bulunduğu uluslararası kuruluşlar sosyal kalkınma hedefleri ortaya koymuşlardır.

Bu anlamda, belirlenen uluslararası kalkınma hedefleri sürdürülebilir, adil bir kalkınmayı hedeflemektedir: Yoksulluktan ve onun beslediği sefaletten uzak bir dünya. *Herkes İçin daha İyi Bir Dünya* ismiyle ve Birleşmiş Milletler, Uluslar arası Para Fonu, Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü, Dünya Bankası tarafından hazırlanan bu hedeflerin kaynağı, Birleşmiş Milletlerin düzenlemiş olduğu dünya konferanslarında varılan anlaşmalar ve alınan kararlardır. Bu hedefler kısaca şunlardır; yoksulluğu azaltma, bütün çocukların ilkokulda olmasını sağlamak, kadınları güçlendirmek ve cinsiyet eşitsizliklerini ortadan kaldırmak, bebek ve çocuk ölüm oranlarını azaltmak, anne ölüm oranlarını azaltmak, üreme sağlığı hizmetlerine ihtiyacı olan herkesin bu hizmetler ulaşmasını sağlamak, çevresel kaynakların kaybını geri çevirmek, sürdürülebilir kalkınma için ulusal stratejiler uygulamaya koymak: (Aktan, 2002:153).

Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı tarafından hazırlanan İnsani Gelişim Raporu'nun 2002 sayısına göre, 1980 ve 1990'lı yıllardaki demokrasi dalgası ardından, pek çok ülkede otoriter rejimlere dönüş ve ekonomik ve sosyal çatışmaların ortaya çıkması sözkonusu. Rapor bu yüzden, bu tehlikelere yanıt olarak sıradan insanlara ulusal ve küresel düzeydeki karar verme süreçlerinde daha fazla söz hakkı verilmesi gerektiği sonucuna varıyor.

Rapor, "İyi yönetim" kavramının tanımlanmasında, kalkınma için gerekli görülen saydamlık ve etkin yönetim ilkelerinin ötesine geçmektedir. İyi yönetim, toplumları sadece çeşitli bozulmalardan korumak değil, aynı zamanda insanlara hayatlarını etkileyen konularda karar alınırken katılmaları için gereken hak ve kapasitelerin yaratılması ve hükümetleri yaptıkları işlerde hesap sorulabilirliklerinin artırılmasıdır. Bu da adaletli demokratik yönetim anlamına gelmektedir.

Rapor 20. yüzyılda demokrasinin gelişimini ve bunun kalkınan ülkelerle yoksul insanları nasıl etkilediğini incelemektedir. Rapora göre demokrasi yoksul ülkeler için bir lüks olmadığı gibi tüm sorunların çözümü de demek değildir. Demokrasi insani kalkınma süreci, özgürlük ve tüm toplumlar içindeki birey ya da toplulukların bağlılıkları aşamalarında kendiliğinden bulunmaktadır. Ancak demokratik uygulamalar ve kurumlarla sosyal ve

ekonomik ilerleme arasında otomatik bir bağlantı kurulamaz. Örneğin, eski Sovyetler Birliği'ndeki eşitsizlikler Rusya'nın demokrasiye geçmesiyle daha da artmış ve bu tür eşitsizlikler, Brezilya gibi demokratik ülkelerde de bir türlü ortadan kalkmamıştır.

Rapor'un sorumlu editörü Sakiko Fukuda-Parr'a göre: "Dünya çapında, demokrasinin daha fazla iş, okul ve sağlık imkânları getirmediğini yolundaki görüş giderek daha fazla kabul görüyor. Politikacılar bu fikri otoriter rejimleri ve insan haklarının kısıtlanmasını meşrulaştırmak amacıyla kullanmaktadırlar. Ancak tarihi ve akademik araştırmalara göre, otoriter rejimlerin ekonomik ve sosyal gelişmeyi artırdığı yolunda bir kanıt bulunmamaktadır".

2002 İnsani Gelişme Raporu, tüm bu gelişmelere karşılık "demokrasinin derinleştirilmesi" kavramının önemini vurgulamaktadır. Demokrasinin derinleştirilmesi, yalnızca özgür ve açık seçimler ve temsili meclis gibi kurumların güçlendirilmesini değil, aynı zamanda bağımsız yargı, geniş tabanlı partiler, katılımcı sivil toplum ve etik kurallara bağlı, profesyonel ve hem devlet hem de şirket kontrolünden bağımsız çalışan medyanın güçlendirilmesini gerektirir. Rapor uluslararası düzeyde de, güçleri gelişmiş ülkelerin elinde bulunan uluslararası kurumlarda da demokratik uygulamaların derinleştirilmesi için çağrıda bulunmaktadır.

Rapor, güçlü demokratik kurumların 21. yüzyılda kalkınma için çok önemli oldukları, ancak bunun yeterli olmadığını sonucuna varmaktadır. Ülkelerin ayrıca, dünyada giderek yayılan halk düzeyindeki katılımı destekleyerek "demokratik siyaseti" güçlendirmeleri gerekmektedir. Örneğin, Hindistan'ın en yoksul eyaletleri olan Madya Pradesh ve Racistan'da toplumun da büyük katılımıyla yerel eğitim planlaması yapılmış ve 1991'den bu yana bölgedeki okur-yazarlık oranı %20'lik bir artış göstermiştir. Brezilya'nın Porto Alegre bölgesinde, 1989'dan bu yana vatandaşların direkt katılımıyla gerçekleştirilen belediye bütçe planlaması halkın sağlık hizmetlerine ulaşmasını iki kat kolaylaştırmıştır (Daha ayrıntılı bilgi için bkz: www.undp.org/hdr 2002).

6. SONUÇ YERİNE

Özetle, kalkınma girişimleri insanlar tarafından ve insanlarla birlikte gerçekleştiği için bu sürecin hem *öznesi*, temelde insan için daha iyi bir hayatı hedeflediği için hem de *nesnesi* yine *insandır*. Dolayısıyla kalkınmanın merkezinde *insan* olmalıdır. Bu anlamda demokrasi-kalkınma ilişkisinde demokrasi, ekonomik etkinliğin önünde yer alan prensip olarak kabul edilmelidir.

Kalkınmanın niteliksel cephelerine önem veren, iktisadı içinde yaşadığı, tüm enerjiyi elde ettiği çevreden soyutlamayan, bugün için karar verirken bunun yarınki sonuçlarını da dikkate alan bir kalkınma fikrinin, toplumsal

yaşamda yönlendirici olabilmesi için iktisadi gelişme gereklerinin siyasal planda tartışılması, asli iktisadi seçimlerin demokrasi platformunun sürekli gündeminde yer alması gerekiyor (İnsel, 1991: 22).

Bu gerçeği gözönüne alan günümüzün en çok kabul gören kalkınma yaklaşımı sürdürülebilir kalkınmanın en önemli unsurları, toplumsal kalkınma ihtiyaçlarına cevap verecek politikaların, yine toplumsal katılımın sağlandığı bir yaklaşımla uygulamaya konmasıdır. Yani, günümüzde kullanılan deyimle, demokratik iyi yönetim ilkesi: Ulusal zenginliklerin toplum ve bireylerin yararına, gelecek nesillerin de yararına olacak en iyi şekilde kullanılması. Bu da ancak katılımcı, saydam ve hesap sorulabilir bir yaklaşımla gerçekleştirilebilir. Aksi takdirde, yolsuzluklara ortam sağlayan, kaynakların kısa vadeli ve hesapsız yaklaşımlar sonucunda pek de uygun kullanılmadığı bir yapıyla karşılaşabilir. Bu nedenle demokratik iyi yönetim ilkesi sürdürülebilir bir kalkınmanın olmazsa olmaz gereklerinden biri olarak anlaşılmalıdır (Özen, 2004: 12).

KAYNAKÇA

- Aktan, Coşkun Can.** *Yoksullukla Mücadele Stratejileri*, Ankara, Hak-İş Sendikaları Konfederasyonu Yayını, 2002.
- Altun, Fahrettin.** *Modernleşme Kuramı: Eleştirel Bir Giriş*, İstanbul Yöneliş Yayınları, 2002.
- Bernstein, Henry.** “Gelişme Toplumbilimine Karşı Azgelişmişlik Toplumbilimi Mi?”, M. Ersoy (Der.), *Emperyalizm Gelişme Ve Bağlılık Üzerine*, Ankara, V Yayınları, 1992.
- Clark, John.** *Kalkınmanın Demokratikleşmesi*, (Çev. Serpil Ural), Ankara, Tçv, Yayınları 1996.
- Ercan, Fuat.** “Gelişme Yazını; Eleştiriler Ve Yeni Perspektifler”, T. İşgüden, F.Ercan, M. Türkay (Ed.), *Gelişme İktisadi, Kuram, Eleştiri, Yorum*, İstanbul, Beta Basın Yayım Dağıtım, 1995.
- Helleiner, G. K.** “Conventional Foolishness And Overall Ignorance: Current Approaches To Global Transformatin And Develpoment” C. K.Wişlber Ve K. P. Jameson (Ed), *The Political Economy Of Development And Development*, Mcgraw-Hil Inc., New York, 1992.
- İnsel, Ahmet.** Siyasal Süreç Olarak İktisadi Kalkınma, *Birikim*, İstanbul, Birikim Yayınları, Sayı 21, Ocak 1991.
- İnsel, Ahmet.** *İktisat İdeolojinin Eleştirisi*, İstanbul, Birikim Yayınları, 2000.
- Lerner, Daniel.** *The Passing Of Traditional Society:Modernizing The Middle East*, New York, Free Press,1964.
- Lipset, Seymour Martin.** *Siyasal İnsan*, (Çev. Mete Tunçay), Ankara, V Yayınları,1986.
- Mill, J. Stuart.** *Özgürlük Üstüne*, (Çev: Alime Ertan), İstanbul, Belge Yayınları,1985.
- Özen, Kadri.** *Sürdürülebilir Kalkınma Ve Türkiye*, Radikal İki,18 Ocak 2004 Pazar.
- Saltık, Ahmet.** “Kalkınma Sürecinde Sosyal Bilimcinin Rölü” İç. *Sosyal Bilimler Kavşağında Doğu Ve Güneydoğu Anadolu*, Van, Van Valiliği Yayınları,1999.
- Sen, Amartya.** The Concept Of Development, Hchenery, T. N. Srinivasan (Ed.), *Handbook Of Development Economics*, 1988.
- Tçv. *Sürdürülebilir Kalkınmanın Uygulanması*, Ankara, Tçv Yayını,1997.

Touraine, Alain. *Modernliğin Eleştirisi*, (Çev. Hülya Tufan), İstanbul, Yky Yayınları,1997.

Türkay, Mehmet. “Gelişme: Felsefi Ve Entelektüel Kökenler”, T. İşgüden, F. Ercan, M. Türkay (Ed.), *Gelişme İktisadı, Kuram, Eleştiri, Yorum*, İstanbul, Beta Basın Yayım Dağıtım,1995.

Wallerstein, Immanuel, “Kapitalist Dünya Sisteminin Yükselişi Ve Geleceği, Karşılaştırmalı Analiz İçin Temel Kavramlar” (Çev. Orhan Esen), İç. *Dünya Ekonomisi Bunalım Ve Siyasal Yapılar*, İstanbul, Belge Yayınları, 1983.

Wallerstein, Immanuel, *Sosyal Bilimleri Düşünmemek*, (Çev. Taylan Doğan),İstanbul, Avesta Yayınları,1999.

Wced, *Ortak Geleceğimiz*, Ankara, Türkiye Çevre Sorunları Vakfı Yayını, 1987.

Www.Undp.Org/Hdr2002.